

СЕМАНТЫЧНАЯ ХАРАКТАРЫСТЫКА ЭМАЦЫЯНАЛЬНЫХ ЖЭСТАЎ У БЕЛАРУСКАЙ МАСТАЦКАЙ ПРОЗЕ

Эмоцыі – асаблівы клас псіхічных працэсаў і станаў, звязаных з інстынктамі, патрэбамі і матывамі. Такія працэсы адлюстроўваюць у форме непасрэднага перажывання (задавальнення, радасці, страху і г. д.) значнасць дзеючых на індывіда розных з’яў. Эмоцыі маюць выражаны сітуацыйны характар, гэта значыць выражаюць ацэначныя адносіны суб’екта да магчымых сітуацый [1, с. 8].

У мастацкім тэксце невербальныя сродкі адыгрываюць дастаткова важную эмацыянальна-экспрэсіўную ролю. Менавіта дзякуючы пэўным выразным жэстам ва ўяўленнях чытача фарміруецца яскравы, запамінальны малюнак паводзін персанажаў у працэсе камунікатыўнага акту [2, с. 21].

Выразныя рухі цела могуць з’яўляцца суправаджальнікамі эмоцый, а таксама іх знешняй формай існавання і праяўлення. Таму сярод разнастайных груп жэстаў намі вылучаюцца *эмацыянальныя*, або *сімптаматычныя* жэсты як своеасаблівы элемент камунікатыўных міжасобасных працэсаў паміж асобамі.

Дамінантай такіх жэстаў з’яўляецца менавіта эмацыянальны складнік, а не фізічны рух. Не толькі мова можа перадаваць эмацыянальны настрой. Хваляванне, радасць, захапленне, нянавіць, засмучэнне, прыкрасць, здзіўленне, збянтэжанасць, разгубленасць – усе гэтыя эмоцыі і іх адценні знаходзяць сваё адлюстраванне і ў жэстах.

Трэба адзначыць, што сімптаматычныя (эмацыянальныя) жэсты, у адрозненне ад камунікатыўных, могуць ужывацца не толькі ў дачыненні да суб’екта, але і калі чалавек застаецца адзін. Менавіта таму такія жэставыя паводзіны нельга назваць поўнасьцю дыялагічнымі. Як слушна адзначаюць вучоныя, эмоцыі адрозніваюцца сваімі сацыяльнымі функцыямі. Некаторыя эмоцыі (каханне, зацікаўленасць, пагарда) накіраваны на іншых асоб і з’яўляюцца формай узаемадзеяння паміж чалавекам і яго сацыяльным асяроддзем. Другія эмоцыі (страх, смутак) маюць эгацэнтрычны характар і з’яўляюцца рэакцыяй на тое, што адбылося з чалавекам [3, с. 113].

Адзначым, што эмацыянальная інфармацыя ва ўсіх яе праявах уласціва не для ўсіх тыпаў тэксту. У большасці сваёй яна змяшчаецца ў мастацкіх тэкстах. Таму актуальнымі з’яўляюцца словы В.І. Шахоўскага: “Уся мастацкая літаратура з’яўляецца дэпазітарыем эмоцый: яна апісвае эмацыянальныя катэгарыяльныя сітуацыі, вербальныя і авербальныя эмацыянальныя паводзіны чалавека, спосабы, сродкі і шляхі камунікацыі эмоцый, у ёй захаваны эмацыянальны віды і індывідуальны вопыт чалавека, спосабы яго эмацыянальнага рэфлексавання” [4, с. 188].

Вербальна выражаныя эмацыянальныя жэсты шырока ўжываюцца аўтарамі ў беларускай прозе. Семантыка такіх жэстаў вызначаецца пераважна ў кантэксце, дзе ў залежнасці ад сітуацыі зносінаў паміж героямі праз “чысты” жэставы рух перадаецца эмацыянальны складнік камунікацыі.

Жэсты ў мастацкім тэксце могуць абазначаць **станоўчыя**, **пазітыўныя эмоцыі** і выражаць наступныя пачуцці: **радасць**: *У наступны момант моцных рукі бесцырымонна схавілі яго, падкінулі ўгору і зноў спаймалі, і легкаважны голас весела пракрычаў нешта незразумелае... “Mon petit pzinze Zagorski!”* [5, с. 50];

задавальненне: Бацька пакручваў хвалісты бялявы вус, з усмешкай і радасцю паглядаў на сына. Яго загарэлы твар здаваўся аліўкавым... “Добры ты, сыне!” [5, с. 62]; **шкадаванне:** Са скрухаю паківаў галавою: “Адалі, называецца. Адно цікава было б ведаць: чаму цябе там для душы навучылі? У што ты верыш, акрамя “лусне пан на шчацэ – падстаў другую”?” [5, с. 187]; **збянтэжанаць:** “Вы што, камандзір кавалерыйскага палка?” – тонам, які не абяцаў добра, запытаў генерал. – “Ніяк не! Стралковага, таварыш генерал.” – “А на якога ж чорта тады ў вас шпоры?” – Маёр збянтэжана варухнуўся ледзь-ледзь адным толькі плячом і зноў знерухомеў, не адрываючы позірку ад генерала [6, с. 299]; **Спыніце размовы. Выконвайце загад. Абязброены няўмольнасцю камбата, ардынарац амаль збянтэжана паціснуў плячыма.** – “Гм. Мне што? Я выканаю. Джым — ка мне!” [6, с. 304]; **згоду:** Хадоська паспрабавала вырвацца, але Яўхім не адпусціў яе, з лагодным дакорам сказаў, што не трэба ж быць такою ганарліваю. І пасмяяцца нельга – ён жа і не думаў крыўдзіць яе, проста язык з нуды пачасаць хацелася. Слухаючы яго добры, вінаваты шэпт, Хадоська перастала рвацца, пакорліва схіліла галаву. – “Я страх як не люблю, калі вы... чэшаце языкі...— ціха прамовіла яна.— Ахвота вам... паскудства ўсякае... казаць.” [7, с. 90]; **здзіўленне:** Людзей на вуліцы ўжо амаль не асталося — толькі ў скверыку наводдаль стаяла некалькі падлеткаў і з імі тоненькі хваравіты хлопчык у будзёнаўцы. Разявіўшы рот, ён усё сморгаў носам і ўглядаўся ў шыбеніцу, падобна было — яго дзівіла там лішняя, пятая пятля [6, с. 277]; **Вераценнікава, аднак, не кратваючыся з месца, зноў дзеўбанула рукою ў край сваёй шапкі.** – “І дазвольце звярнуцца па асабістаму пытанню, таварыш генерал.” – **Генерал здзіўлена прыўзняў галаву, але перш чым ён што- небудзь адказаў, Вераценнікава выпаліла:** “Загадайце камбату пакінуць мяне ў батальёне” [6, с. 296]; **спачуванне:** Ганна, адчуўшы, што за ёй ніхто асабліва не сочыць, ужо хацела прытуліцца да Хадоські, запытацца аб тым, што трывожыла, калі Хадоська раптам горача абняла яе, голасам, поўным бязмежнага спачування і жалю, абпаліла: “Бедная... Бедная ты мая, Ганулечка... Няшчасная...” [7, с. 83] і інш.

Самым пашыраным у мастацкіх тэкстах з’яўляецца семантычны клас станоўчых эмацыянальных жэстаў, які выражае **любоў, каханне і пяшчоту**. Многія беларускія пісьменнікі пры апісанні стасункаў паміж героямі супрацьлеглага полу ўжываюць у сваіх творах лексемы, што апісваюць тактыльныя паводзіны, жэсты дотыкаў. У кантэксце яны прадстаўлены наступным чынам: **Яна раптам абвіла Васіля моцнымі рукамі, прытулілася ўся і з нейкай урачыстасцю, сур’ёзна, з выразам чалавека, які ведае ўсю глыбіню бездані, у якую кідаецца, прыпала сваімі вуснамі да яго.** [7, с. 39]; “Дзякуй вам, Алесь, – кажа яна. – Бывайце.” – Яна набліжае да яго тварык, дакранаецца нерухомымі вуснамі да яго шчапі і падае яму руку... [5, с. 124]; У густым летнім змроку цёплае ночы Янінка прыкметна пасмялела, напэўна, канчаткова адолеўшы тое, што раздзяляла іх удзень, і цяпер ішла зусім поруч, лёгенька дакранаючыся пальцамі да яго локця. Неяк неўпрыцяж для яго яна перайшла на ТЫ, і ён таксама некалькі разоў сказаў ёй ТЫ, абайм стала на дзіва проста, канчаткова знікла дзённая няёмкасць і незразумелая нацягнутасць, якая нядаўна была між імі [6, с. 111]; Калі ён наваліўся ў траву каля воза, нахілілася, пяшчотна пагладзіла па галаве [7, с. 21]; Яўхім абняў Хадоську, адчуў, як яна радасна, аддана прытулілася, аж затрапятала ад шчасця. – “Канапляначка...” [7, с. 119]; Ён пацалаваў, і яна не адварнула, адказала доўгім-доўгім пацалункам, такім, што ён ледзь не

задыхнуўся. – “Утаміўся я...— сказаў ён, нібы адкрыўся другу ў бядзе.— Пасядзім давай.” [7, с. 119] і інш.

У беларускай прозе сустракаюцца лексемы, што называюць жэсты, якія выражаюць і **адмоўныя**, або **негатыўныя эмоцыі**. Гама такіх эмоцый разнастайная ў семантычным плане, а намінатыўныя адзінкі, што прадстаўляюць іх, могуць абазначаць: **перажыванне, нярвоасць**: Матуля закрыла вочы рукою, пальцы яе дрыжалі. – “Я ведаю, Georges, чаму ён не хоча бачыць цябе. Гэта праз Кроера. Праз яго ён і мяне не любіць.” [5, с. 153]; “Я вінен перад табою, Антаніда.” – Бацькавы моцныя рукі сціснулі край абруса: “Бачыш, ты і ўсе лічылі мяне легкадумным. Я не хацеў, каб сын пайшоў у мяне. Я хацеў, каб ён быў моцны, увесь ад гэтай зямлі.” [5, с. 55]; **непавагу**: Ён выплюнуў пад стол. – “Нясмачныя твае... марцыпаны.” – Бацькаў твар спахмурнеў, бо на матчыных вачах выступілі слёзы [5, с. 56]; **неадабрэнне**: Стараста нечага моўчкі чакаў – якога слова ці, нарэшце, гаворкі пра справу. Вялікія яго парэпаныя рукі ляжалі на чорнай вокладцы кніжкі. Засоўваючы акраец за пазуху, Рыбак кіўнуў з неадабрэннем: “Кніжачкі пачытваеш?” – “А што ж, пачытаць нікому не шкодзіць” [6, с. 157]; **безвыходнасць**: Дзед з малодшымі сядзеў на прызбе, доўгі снежна-белы ў сваёй кужэльнай вопратцы... Дзед сядзеў, бязвольна склаўшы карычневыя рукі, а над яго галавою незадаволена басілі хрушчы [5, с. 20]; Алесь апусціў галаву. Усё было скончана. Прыніжэнне няшчаснага Тромба завяршыла ўсё. Ён ненавідзеў гэтага чалавека... Але ў чым вінаваты Тромб? [5, с. 188]; **віну**: Развіталіся каля яе гумна. Яўхім, шкадуючы, вінавата абняў яе за плечы, Хадоўска сама паднялася на пальчыках, дацягнулася да яго губ, пацалавала. – “Яўхімка! Што ж...— голас яе, кволы, пакутлівы, задрыжаў.— Што ж мы... нарабілі!” [7, с. 121]; **разгубленасць**: “Іншай дарогі для мяне няма.” – Алесь развёў рукамі: “Каб жа ж можна было хоць што-небудзь зрабіць!.. Не паўстанеш – будзеш жыць, як усе... Сумленне сраціш. А паўстанеш – таксама страшна.” [5, с. 315]; “Паверце слову двараніна: варта было.” – Дырэктар паціснуў плячыма. Хто, сапраўды, разбярэцца ў рахунках гэтых юных вандалаў? [5, с. 337]; **расчараванне**: “Дзеўка, кажу, на хутары. Пабачыш — ураз падужаеш.” – “Табе да дзевак яшчэ!” – Прыстала брыдучы ззаду, Сотнікаў расчаравана апусціў галаву — уся яго ўвага цяпер была скіравана на тое, каб не збіцца з кроку, не парушыць пасільны, асвоены ім тэмп... [6, с. 136]; **дакор**: Стаміўся біць у гонг і толькі з дакорам пагойдваў галавою: “Дваране яшчэ называецца.” [5, с. 221]; **злосць і абурэнне**: “Далажыце следчаму. Нам патрэбны следчы”, – вымавіў ён не дужа, аднак рашуча, усё болей адчуваючы, як зямля хінецца кудысь з-пад яго ног. Але паліцай злосна тузануў ззаду. – “Позна! Адследчыліся!” [6, с. 264]; Ганна гнеўна рванулася, з усяе сілы кулаком таўханула яго ў грудзі. – “Адыдзі, чорт слінявы!..” [7, с. 50]; Каля Яўхіма апынуўся брат яго, Сцяпан. Але замест таго, каб памагчы Яўхіму, чамусьці пацягнуў яго назад, чубаты адразу зазлаваў, даў Сцяпану па твары [7, с. 431]; **абыякавасць**: “Як ты, нічога? Мо давай лагчынкай пройдзем? Тут недзе за кустамі павінна быць яшчэ вёсачка.” – “Давай”, – знарк абыякава цепнуў плячом Сотнікаў. Яму сапраўды было ўсё роўна, абы толькі не стаяць на марозлівым ветры і мець у надзеі хоць які-небудзь агеньчык, які б свяціў наперадзе [6, с. 144]; **засмучэнне**: Кабакоў паныла апусціў галаву. – “Баіцеся?” – запытаў камбат, ва ўпор разглядаючы байца і як заўжды ў такіх выпадках чакаючы апраўдання і хлусні. Але Кабакоў ціха пацвердзіў: “Баюся.” [6, с. 312]; **напрок**: Жонка драмала, як бы нічога і не здарылася. Кладучыся побач, ледзь стрымліваючы дрыготку, ён штурхнуў з напрокам: “Спіш!..” – “А?.. Што?.. Што табе?..” [7, с. 58] і інш.

Як бачна з фактычнага матэрыялу, дастаткова часта ў беларускай прозе для абазначэння эмацыянальных жэстаў выкарыстоўваецца так званы эмацыянальны маркёр, які з'яўляецца лексічным абазначэннем пачуццёвага стану, што перажывае персанаж у творы. У нашых прыкладах такім маркёрам з'яўляюцца адвербіяльныя кампаненты (*узрадавана, пакорліва, здзіўлена, збянтэжана, пяшчотна, вінавата, расчаравана; з усмешкай і радасцю, са скрухую, з неадабрэннем*) у канструкцыі 'дзеянне + саматычны складнік, які называе частку цела чалавека'.

Такім чынам, эмацыянальныя жэсты ў мастацкім тэксце выконваюць важную ролю псіхалагічнай характарыстыкі персанажаў. Беларускія пісьменнікі выкарыстоўваюць намінацыйныя адзінкі для абазначэння станоўчых і адмоўных сімптоматычных жэстаў, што дазваляе перадаць складаны свет пачуццяў, настрою, бо менавіта жэставыя рухі герояў з'яўляюцца непасрэднымі індыкатарамі іх унутранага душэўнага стану і думак.

Спіс літаратуры

1. Юсева, Ю.В. Механизмы вербализации эмоционального состояния литературного персонажа в англоязычной художественной прозе: автореферат дис. на соиск. уч. степ. канд. фил. наук: 10.02.04 / Ю.В. Юсева – Москва, 2011. – 14 с.

2. Качанчук, Т. Е. Невербальное общение как элемент экспрессивности художественного текста / Личность – слово – социум: материалы VIII Междунар. науч. практ. конф., 28–29 апреля 2008 г., г. Минск: в 2 ч. Ч. 2 / отв. ред. Т. А. Фалалеева – Минск: Паркус плюс, 2008. – 212 с.

3. Романович, С.С. Невербальные средства и межкультурные различия в выражении эмоций / Личность – слово – социум: Материалы 6-ой Междунар. науч.-практич. конф., 19–20 апреля 2006 г., Минск: в 2 ч. Ч. 1 / Отв. ред. В.В.Фалалеев – Мн.: Паркус плюс, 2006. – 228 с.

4. Шаховский, В.И. Категоризация эмоций в лексико-семантической системе языка. Изд. 2-е, испр. и доп. / В.И. Шаховский. – М.: Изд-во ЛКИ, 2008. – 208 с.

5. Караткевіч, Ул. Каласы пад сярпом тваім: Раман. Кн. першая / Ул.Караткевіч. – Мн.: Юнацтва, 1981. – 381 с.

6. Быкаў, В. Збор твораў. У 4-х т. Т. 2. Аповесці / В. Быкаў – Мн.: Маст літ., 1981. – 447 с., 4 л. іл.

7. Мележ, І. Людзі на балоце / І. Мележ. – Мн., 1991. – 402 с.